

*Már csak kettő hiányzik*¹

Ibrahim Müteferrika nyomtatványai az Országos Széchényi Könyvtárban

Örömmel tudósíthatunk arról, hogy befejeződött a Régi Nyomtatványok Tárában őrzött Müteferrika-gyűjtemény állományvédő digitalizálása, amire az [MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményével](#) való együttműködés keretében került sor. A kolozsvári származású Ibrahim Müteferrika (1670/1671–1747) kivételes életpályáját, és az általa alapított első török nyomda kiadványait külön honlap is bemutatja a Keleti Gyűjtemény munkatársainak jóvoltából, amelyhez kapcsolódva most rövid áttekintést nyújtunk könyvtárunk e becses ritkaságairól.

Nem tudjuk pontosan, hogy Müteferrika milyen körülmények közt került az Oszmán Birodalom területére és a Porta szolgálatába, talán ifjúkorában elrabolták, vagy unitárius meggyőződése miatt elűldözték,² később mindenesetre tudatos választás eredményeként vált muszlimmá.³ Hamar megtanulhatott törökül és perzsául, otthonról hozott ismereteinek, nyelvtudásának és ambíciójának eredményeként pedig elnyerte a szultán diplomáciai különmegbízottja, vagyis a *müteferrika* tisztségét, amelyről – eredeti neve ismeretének hiányában – ragadványnevet kapta.

Müteferrika 1715-ben már Bécsben tárgyalt Savoyai Eugen herceggel, 1716-ban pedig Belgrádba utazott fontos diplomáciai küldetésben. 1717-től II. Rákóczi Ferenc állandó portai összekötője és tolmácsa lett egészen a fejedelem 1735-ben bekövetkezett haláláig.⁴ A Müteferrika-életmű magyarországi recepciója is éppen a Rákóczi-emigrációhoz kapcsolódó kutatások „melléktermékeként” keletkezett.

A birodalom modernizálását elősegítő nyomdaalapítás megvalósításához vezető út egyik lépése az *A nyomda szükségessége* című, 1726-ban írt traktátusa volt, amelyben Müteferrika a nyomdával járó előnyöket fejtegeti a muszlim írásos örökség megőrzésétől a

---

¹ Lásd: SOLTÉSZ Zoltánné, *Már csak öt hiányzik*, OSzK Híradó 1977, 246–249.

² A Müteferrikára vonatkozó gazdag szakirodalomból itt csupán néhányat említünk: KOVÁCS Nándor Erik, *Küzdők öröksége: Szilágyi Dániel, Vámbéry Ármin és Ibrahim Müteferrika emlékezete és az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének török kincsei = A kívánt világosság, VI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, összeáll. DOBROVITS Mihály, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 273–288.; HORVÁTH J., *i. m.*; SCHMIDT Szonja, [Ibrahim Müteferrika szerepe a 18. századi oszmán reformokban](#) MKSz 2009, 220–228.; TÓTH Ferenc, [Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában az 1730-as évek végén](#) Magyar Tudomány 2011; SIMONFFY Aladár von, *Ibrahim Müteferrika: Bahnbrecher des Buchdrucks in der Türkei*, Budapest, 1944.; Niyazi BERKES, *İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği*, Belleten, 26 (1962), 715–737.; Orlin SABEV, *Ibrahim Müteferrika ya da ilk Osmali matbaa serüveni (1726–1746)*, İstanbul, 2006.

³ Erre először Niyazi Berkes hívta fel a figyelmet, az addig elterjedt vélekedésekkel szemben. Lásd KOVÁCS, *i. m.*, 279, 20. jegyzet.

⁴ SIMONFFY, *i. m.*, 10.

nagy szótárak, történelmi, földrajzi, asztronómiai és államigazgatási művek hiba nélküli és olcsó közreadásának lehetőségéig, amelyek az iskolázottság emelésével járulnának hozzá a Birodalom jólétéhez. A tipográfia beindítását végül azzal a megkötéssel engedélyezték, hogy a vallási tárgyú művek kiadása – a szent szövegek meghamisításának lehetősége miatt – szigorúan tilos a nyomda számára.

Az 1729-ben induló első isztambuli nyomda felszerelése javarészt Bécsből származott.⁵ Hat sajtóval dolgoztak, ebből kettő térképek sokszorosítására szolgált.⁶ Két rézmetszőt is foglalkoztatott az officina, de bizonyos kiadványokhoz maga Müteferrika is készített réz- és fametszetű illusztrációkat.⁷ A nyomda 1729-től 1742-ig készítette el 17 kiadványát. Közben 1735-től 1740-ig szüneteltette tevékenységét, ugyanis Müteferrika diplomáciai tevékenységet végzett az 1736–1739 között zajló orosz–török háborúban, valamint szerepet vállalt a magyar emigráció Rákóczi Józseffel kapcsolatos titkos diplomáciai terveinek egyengetésében.⁸

A nyomda az 1740-es újraindulás után még négy művet jelentett meg, de jelentős anyagi hasznot nem hozott, sőt a nyomdaalapító szegényen, egy dagesztáni küldetés során szerzett betegségben hunyt el.⁹

A Müteferrika-nyomdából kikerülő művek témaválasztását – a vallási tárgyú munkák tilalma mellett – a nyomdavezető tudományos érdeklődése határozta meg.¹⁰ Müteferrika sokszor maga írt előszót a kinyomtatott művek elé, amelyekben kiegészítette a könyvek tartalmát saját ismereteivel, hogy „felráz[za] a török politikai elitet, és modern ismeretekkel és eszközökkel elősegít[se] a modernizáció útját.”¹¹

A Régi Nyomtatványok Tárában jelenleg 15 található meg a nyomda 17 kiadványából. A gyűjtemény alapja Széchényi Ferenc könyvtárából származik. Ezek közül az első a *Naima története* című krónika, amely két kötetben dolgozza fel az eseményeket 1592-től 1659-ig.¹² Szintén Széchényi könyvtárából való egy az 1736–1739 között dúló boszniai háború

---

⁵ TÓTH, *i. m.*

⁶ SIMONFFY, *i. m.*, 38–40.

⁷ *Uo.*

⁸ TÓTH, *i. m.*

⁹ SIMONFFY, *i. m.*, 40–41.

¹⁰ KOVÁCS, *i. m.*, 280.

¹¹ KOVÁCS, *i. m.*, 281. A 18. század első felében az Oszmán Birodalomban lassú reformfolyamat vette kezdetét, miután a katonailag meggyengült állam elitje III. Ahmed uralkodása alatt egyre nyitottabbá vált a nyugati szokások iránt. Ekkortól küldtek több nyugati országba követet, ekkor vált divatossá a franciás kertművészet, vagy a tulipánnemesítés, amelyről a korszak a nevéet kapta. Ennek a reformfolyamatnak egyik előhírnöke Müteferrika. Ld. részletesen TÓTH, *i. m.*

¹² Jelzete: App. H. 3109; App. H. 3110. Harmadik példánya 1918-tól van a könyvtár tulajdonában, ennek jelzete App. H. 3108. A nyomda 13. kiadványa 1735-ből.

történetét bemutató mű,¹³ valamint a *Rašid története* című háromkötetes krónika, amely 1662-től 1721-ig halad. Ennek Széchényitől származó példánya egybe van kötve a Şeyh Asim efendi Ismail Çelebi zade által írt *Târîh-i Çelebizâde* című művel.¹⁴

A pecsétek tanúsága szerint további két Müteferrika-kiadvány került a könyvtárba még a 19. században: egyrészt a Jean Baptiste Holderman jezsuita páter kéziratából készült francia nyelvű török nyelvtan, a *Grammaire turque*, amelynek kiadását jelentős számú példány megrendelésével támogatta a francia kormány.¹⁵ A franciák számára készült első arab és latin betűs török nyelvkönyv mára a legritkább török „ősnyomtatványok” egyike, s kiadása jól példázza, hogy Ibrahim több szempontból is rászolgált a *müteferrika* (egyik jelentésében sokoldalú) névre. Ezen kívül 1897-ben vásároltuk meg a tipográfia 3. kiadványát, amely az 1720-as afgán–perzsa háború történetét meséli el. Ennek fordítója maga Müteferrika, eredetije pedig Jan Tadeusz Krusiński jezsuita szerzetes latin nyelvű műve. A személyesen Rákóczi által pártfogolt¹⁶ kiadás 1730-ban látott napvilágot.¹⁷

A török nyomtatványok gyűjtésének az 1968-as esztendő adott új lendületet, ekkor szereztük be ugyanis Pastinszky József antikváriustól az isztambuli sajtó hatodik, 1730-ban megjelent termékét (*Târîh-i Mısır li Süheyli efendi*), amely szintén Egyiptom történetét dolgozza fel.¹⁸ A példány külön érdekessége, hogy Simonffy Aladárnak, a Budapesten megjelenő német nyelvű Pester Lloyd című újság egykori isztambuli tudósítójának, Müteferrika első (és máig utolsó) monográfusának ex librise szerepel benne.

A gyarapodás 1975-ben folytatódott, amikor sikerült megszerezni az officina leghíresebb termékét, Katib Çelebi *Cihân-nüma* című alkotását.¹⁹ Çelebi ebben a világtükörben Mercator, Ortelius és Cluver eredményeit összegzi, valamint kiegészíti olyan jelentős arab és perzsa tudósok földrajzi tárgyú megfigyeléseivel, akiknek eredeti munkái mára már csak ezen áttételes török fordításból rekonstruálhatók. A könyv utolsó részét maga Müteferrika fogalmazta. Ugyanebben az évben vásárolta meg a könyvtár Hüseyin Murtazâ Nazmizâde *Kalifák rózsakertje* című munkáját a bagdadi kalifátus történetéről.²⁰

---

¹³ Jelzete: App. H. 3105. 1741-ben jelent meg.

¹⁴ Jelzete: App. H. 3107. 1740-ben és 1741-ben jelentek meg.

¹⁵ TÓTH, *i. m.* Jelzete: App. H. 3104.

¹⁶ A fejedelem a nagyvezírnél járt közbe, hogy a mű megjelenhessen. Ld. Zigmunt ABRAHAMOVICZ, HOPP Lajos, [Rákóczi és a magyar könyvnyomtatás](#), MKSz 1977, 178–181.

¹⁷ Jelzete: App. H. 3106.

¹⁸ Jelzete: App. H. 3092.

¹⁹ Jelzete: App. H. 3142.

²⁰ Jelzete: App. H. 3143. 1731-ben látott napvilágot.

1977-ben aztán négy török nyomtatványt is vásároltunk a sussexi Ad Orientem Ltd-től. Ezek közt van Katib Çelebi krónikája (*Takvîm ül-tevârîh*).²¹ Szintén 1977-től birtokoljuk a *Ferheng-i Şu'ûrî* című, több mint 900 levélből álló török–pezsa szótárt, amely Şuuri Hasan efendi szerzeménye, s 22 550 szó jelentését illusztrálja 22 450 perzsa disztichonnal.²² Ez a tipográfia utolsó munkája, ami 1742-ben került forgalomba. A harmadik szerzemény, a *Tuhfet ül-kiâr fi esfâr ül bihâr* című Çelebi-mű a tengeri hadviselésről szól. Ez a kiadvány öt szép rézmetszetes térképet tartalmaz a Föld két féltekéjéről, a Földközi-, az Adria- és a Fekete-tengerről.²³ A negyedik mű Nyugat-India történetét adja elő Tahiri Hindi feldolgozásában, négy rézmetszetes térképpel, egy Ptolemaiosz nyomán készített csillagtérképpel és 12 különleges fametszettel díszítve.²⁴ Simonffy leírása szerint ez a nyomtatvány már 1944-ben is rendkívül ritkának számított,²⁵ a kinyomtatott 500 példány többségét ekkorra nyilván „szétolvasták”. A kötet illusztrációit mindenestre „páratlan elbeszélőkészség, sajátos művészi fantázia és stílus jellemzi”.²⁶

Legutóbb 1998-ban Hollandiából szereztük meg a nyomda első kiadványaként megjelent kétkötetes arab–török szótárt, amely röviden csak Vankulu szótáraként ismert.²⁷ A szótárnak egy kézzel írt példányaért 350 piastert kellett fizetni a korban, míg a nyomtatott (és a nyomdász szándéka szerint hibáktól kevésbé hemzsegő) változat ára ennek mindössze a tizede: 35 piaster volt.²⁸ Ez a legjobb minőségű papíron, török kötésben, 1000 példányban jelent meg 1729-ben. Ugyanekkori beszerzésünk *A mágnes előnyei* című kiadvány, melynek maga Müteferrika a szerzője. Az elsősorban latin nyelvű forrásokból merített munka két rézmetszettel került terjesztésre 1732-ben.²⁹

Az így már csaknem teljes életműből mindössze két munka hiányzik még: az 1730-ban nyomtatott Timur lenk története, és Müteferrikának a társadalom igazgatásáról és a hadviselésről írt saját műve. Ezek azonban eredetiben tanulmányozhatók a MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményében, nálunk pedig a kutatók rendelkezésére állnak digitális másolatban, amelyet a Keleti Gyűjteménytől kaptunk.

Varga Bernadett

Régi Nyomtatványok Tára munkatársa

---

²¹ Jelzete: App. H. 3151. 1734-ben jelent meg.

²² Jelzete: App. H. 3152.

²³ Jelzete: App. H. 3150. Megjelenési ideje 1729.

²⁴ Jelzete: App. H. 3149. 1730-ban hagyta el a sajtót.

²⁵ SIMONFFY, *i. m.*, 19.

²⁶ SOLTÉSZ, *i. m.*, 249.

²⁷ Jelzete: App. H. 3252.

²⁸ SIMONFFY, *i. m.*, 16–17.

²⁹ Jelzete: App. H. 3253.